

Congrescentrum de Doelen, Rotterdam
9 december 2005

Onderhuids

**Somberheid en zelfbeschadiging onder jongeren:
Signaleren, begeleiden en samenwerken met
school, ouders en jeugdzorg**

Met onder andere:
Prof. dr René Diekstra
Dr. Nelleke Nicolai
Prof. dr Tom ter Bogt
Dr. Martine Delfos
Dr. Erik Jan de Wilde
Dagvoorzitter:
drs. Ronald May

Maar ook:

- **De nieuwste wetenschappelijke cijfers over jongeren en zelfbeschadiging in Nederland en Europa**
- **Premiere voorlichtingsfilm over het omgaan met zelfbeschadiging onder jongeren**

Een initiatief van de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging i.s.m. de GGD Rotterdam e.o., GGD Den Haag en uitgeverij SWP, Amsterdam

Inleiding

Inleiding:

De schooltijd wordt vaak aangeduid als de leukste tijd van een mensenleven. Maar veel jongeren ervaren in hun puberteit heftige en verwarrende gevoelens. De lichaamsgroei, eigen identiteitsvorming en eerste seksuele ervaringen roepen sterke gevoelens op van enerzijds versmelting en anderzijds intense verlatenheid. Veel jongeren voelen zich onzeker en somber. Voor een deel hoort dat bij de normale ontwikkeling tot volwassene. Maar vaak is er meer aan de hand en slaat somberheid door naar een laag zelfbeeld, depressieve gedachten en zelfbeschadiging.

Zelfbeschadiging onder jongeren:

Zelfbeschadiging komt in verschillende vormen voor: krabben, bijten, hoofdbonken, snijden, branden en het binnendringen van het lichaam met voorwerpen of het innemen van schadelijke stoffen, zoals chloor, punaises of pillen. De ernst van de zelfverwonding kan variëren van lichte tot ernstige verwondingen, maar de intentie van de zelfverwonding is niet noodzakelijk suïcidaal. Zelfverwonding komt in alle lagen en etnische groepen van de bevolking voor. Het is het meest bekend onder meisjes, maar komt ook voor onder jongens.

Jongeren die zichzelf beschadigen doen dit meestal in het geheim en verbergen hun wonden. Het niet kunnen uiten van gevoelens en schaamte spelen daarbij een grote rol. Signalen dat er iets mis is worden vaak niet tijdig herkend.

Cijfers:

Bekend is dat 90% van alle zelfverwonding begint in de puberteit. De meeste jongeren beginnen op veertienjarige leeftijd en de ernst en heftigheid neemt - als hulp uitblijft - toe tot ver in hun twintiger jaren. Steeds meer jongeren bellen met de Stichting Zelfbeschadiging om hulp of advies. Uit nieuw onderzoek dat op dit congres wordt gepresenteerd blijkt dat in Nederland bijna 3 op de 100 leerlingen zichzelf weleens verwondt.

De rol van de school:

Uit de levensverhalen van ervaringsdeskundigen blijkt dat de school een belangrijke rol kan spelen in het vroegtijdig signaleren van somberheid en zelfbeschadigend gedrag. Aandacht geven op een deskundige en inlevende manier leidt tot een afname van de klachten. Hoe kun je als school of instelling ingaan op de eerste tekenen van zelfbeschadiging? Wordt zelfbeschadiging direct benoemd of benaderd vanuit een algemeen kader zoals het thema somberheid of binnen lessen sociaal-emotionele vaardigheden? Wie legt het eerste contact met de jongere: de vertrouwenspersoon, schoolmaatschappelijk werker, mentor, groepsleider, leerlingbegeleider? En hoe is de taakverdeling in het vervolgtraject?

Première Film Onderhuids:

Op het congres wordt de film *Onderhuids* gepresenteerd. Doel van de film is het begrip voor en de kennis over mogelijke oorzaken van zelfbeschadigend gedrag te vergroten. De film stimuleert professionals de zelfbeschadiging te bespreken, de jongeren te ondersteunen en indien nodig toe te leiden naar deskundige hulpverlening zodat escalatie zoveel mogelijk voorkomen kan worden. **Alle bezoekers van het congres ontvangen de film met schriftelijke handleiding gratis. De aanbieding geldt uitsluitend op de congresdag zelf.** Na het congres is de film te koop bij de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging, www.zelfbeschadiging.nl.

Voor wie:

Het congres is gericht op professionals die binnen de reguliere setting van het voortgezet onderwijs, jeugdzorg en gezondheidszorg in contact staan met jongeren, zoals schoolmaatschappelijk werkers, mentoren, vertrouwenspersonen, school- en huisartsen, voogden, groepsleiders, preventiewerkers en jeugdverpleegkundigen.

Thema's die op het congres aan de orde komen zijn:

- Hoe vaak komt het voor?
- Wanneer is er sprake van somberheid en wanneer van zelfbeschadigend gedrag?
- Hoe signaleer je het verborgene?
- Hoe kun je zelfbeschadiging bespreekbaar maken? En hoe zit het met het gevaar van "besmetting"?
- Wanneer moet je ouders erbij betrekken en hoe?
- Hoe en wanneer vindt overdracht naar de geestelijke gezondheidszorg plaats?
- Hoe verbreed je het hulp- netwerk rond een jongere?

Organisatie:

Het congres is georganiseerd in opdracht van de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging, die hulp en voorlichting geeft voor en door mensen die zichzelf verwonden. De film is mede mogelijk gemaakt door het VSB-fonds, het centraal fonds RVVZ, Stichting Kinderpostzegels Nederland, het NFGV, de GGD Rotterdam e.o., de GGD Den Haag en bureau Contro Corrente. De organisatie wordt verzorgd door uitgeverij SWP/Logacom.

Programma

9 uur 45

Opening

Drs. Ronald May, coördinator intercultureel management Altrecht te Utrecht

9 uur 50

Wat is zelfbeschadiging en hoe vaak komt het voor?

Dr. Erik-Jan de Wilde, hoofd onderzoek Jeugd bij de GGD te Rotterdam presenteert de Nederlandse resultaten van het eerste Europese wetenschappelijke CASE onderzoek naar zelfverwonding onder 5.000 jongeren tussen 14 en 17 jaar in het kader van het Child and Adolescent Selfharm in Europe. Wat verstaat hij onder zelfverwonding? Hoe vaak komt het voor? Welke vormen van zelfverwonding komen het meeste voor? Onder welke omstandigheden wordt het gedaan? Welke motieven liggen er aan ten grondslag? Wie nemen de jongeren wel in vertrouwen en wie niet? Hoe is het gesteld met opvang en met de medische hulp erna?

10.10

De leukste tijd van je leven?

Prof. Dr. René Diekstra, hoogleraar psychologie Roosevelt Academy in Middelburg en lector Jeugd & Opvoeding Haagse Hogeschool

Wanneer is er slechts sprake van gewone somberheid, wanneer van ernstiger problemen, zoals depressie en zelfbeschadiging? Wat kan men zeggen over het de levensloop van jongeren die depressief zijn of zichzelf verwonden? Hoe gaat het bv. met hen op hun dertigste? Wat is de meerwaarde van een vroege signalering tijdens de schooltijd, en waarom is het nodig dat de school jongeren niet alleen cognitief, maar ook emotioneel en sociaal voorbereidt op de volwassenheid?

10.45

Het verschil in beleving

Jonneke Ravenhorst, coördinator van de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging in Utrecht gaat in op de redenen van leerlingen om zichzelf te verwonden en gaat in waar deze jongeren juist wel en absoluut geen behoefte aan hebben. Zij baseert zich zowel op persoonlijke gesprekken met jongeren via de Landelijke St. Zelfbeschadiging, als op een enquête/onderzoek onder jongeren die zichzelf verwonden of dat gedaan hebben.

11.00

film ONDERHUIDS

Voorlichtingsfilm van de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging om zelfbeschadiging op school bespreekbaar te maken. De film is geproduceerd door Z Films, Zoli Schwarcz en Szabinka Dudevszky. De film brengt diverse jongeren in beeld en gaat in op de achtergronden van zelfbeschadiging, en toont zowel de mogelijkheden als de dilemma's van een school in het begeleiden van jongeren.

11.35

Koffiepauze

11.55- 12.55

Deelsessies; eerste serie (zie het overzicht van 12 thema's)

13.00 -14.00

lunch en infomarkt

14.00

De relatie tussen popmuziek, subcultuur en probleemgedrag

Prof. Dr. Tom ter Bogt, cultuurpsycholoog, is jeugdonderzoeker aan de Universiteit van Utrecht en bijzonder hoogleraar popmuziek Universiteit van Amsterdam.

Ter Bogt onderzocht het verband tussen jeugdcultuur en identiteit onder jongeren en gaat in op de invloed van popmuziek en jeugdcultuur op internaliserend en externaliserend probleemgedrag. In hoeverre is de Gothic subcultuur een risicofactor voor zelfverwondend gedrag?

14.20

Kijk naar mij! Zien, begeleiden en verwijzen van verborgen probleemgedrag

Marion Ferber, preventiecoördinator en casemanager GGD Den Haag

Dr. Nelleke Nicolaï, psychiater en psychotherapeut in Rotterdam

Zelfbeschadiging is nooit een geïsoleerd probleem. Het is een uiting van psychisch lijden, een lage zelfwaardering en het treedt vrijwel altijd op samen met andere problemen, zoals depressieve gevoelens, eetproblemen, middelengebruik, of conflicten in de thuissituatie. Zelfbeschadigend gedrag is vaak moeilijk te begrijpen en daardoor is het ook niet altijd makkelijk te zien wat het betekent, laat staan er adequaat mee om te gaan. Machteloosheid wil iedereen nu eenmaal graag vermijden. Daarom is het belangrijk handvatten te hebben om dit gedrag te zien, te herkennen, bespreekbaar te maken en te hanteren.

15.00- 16.00

Deelsessies; tweede serie

16.15

Concrete aanbevelingen uit de deelsessies o.l.v. Ronald May

16.45

Informeel afsluiting met drankje en hapje

Deelsessies

1. Communiceren met pubers die zichzelf verwonden

door Martine Delfos, directeur van PICOWO, en therapeut/ publiciste

Martine Delfos geeft haar visie op pubers die zichzelf verwonden. Ze gaat in op wat haar ervaringen zijn met leerlingen die zichzelf krassen of snijden, en hoe ze met deze jongeren communiceert. Wat voor signalen kunnen we zien of opvangen? Wat is van essentieel belang in het contact deze jongeren? Hoe kunnen we het gesprek over de achtergronden van zelfverwondend gedrag aangaan? Wat zijn valkuilen en mogelijkheden? Deze deelsessie bestaat uit een inleiding en biedt daarna ruimte voor vragen en discussie over praktische voorbeelden. Martine Delfos publiceerde onlangs het boek "Ik heb ook wat te vertellen! Communiceren met pubers en adolescenten".

2. Werkwijze en effect van de jeugdmonitor op signalering van depressie en zelfverwonding onder jongeren

Door Erik Jan de Wilde, hoofd onderzoek Jeugd GGD Rotterdam e.o.

De GGD van Rotterdam e.o. voert sinds 1998 de Rotterdamse Jeugdmonitor uit, te beginnen op consultatiebureau's, bij leerlingen van groep 2 en 7 van het primair onderwijs en klas 1 en 3 van het voortgezet onderwijs. Op het voortgezet onderwijs vullen jongeren vragenlijsten in die worden gebruikt om schoolrapporten te maken en (deel)gemeentelijke rapportages. Ook suïcidaal gedrag, suïcidale gedachten, somberheid, zelfbeeld en probleemgedrag worden jaarlijks via deze vragenlijst nagevraagd. Op grond van de antwoorden richt de schoolverpleegkundige een gesprek in met de jongere. In de persoonlijke gesprekken die de schoolverpleegkundige n.a.v. de niet-anonime vragenlijsten voeren met alle brugklassers en derdeklassers die daarvoor in aanmerking komen, komt het onderwerp somberheid en zelfverwonding regelmatig naar voren. Hoe werkt het, en wat is de betekenis voor kind, school en jeugdbeleid in de Rotterdamse regio?

3. De Eigen-kracht conferentie: vergroten van de kring rond leerlingen die zichzelf verwonden.

Door Lineke Joanknecht, orthopedagoog Spirit Amsterdam en regiomanager Eigen-kracht conferenties en Marcia Kroes, Landelijke Stichting Zelfbeschadiging Utrecht

Zelfverwonding vindt meestal in het geheim plaats; weinig mensen zijn daarvan op de hoogte. Het delen van het geheim is vaak de eerste stap in het maken van een plan van aanpak. Voor degene die deelgenoot wordt gemaakt (een mede-leerling, docent, mentor) is het vaak moeilijk om te weten wat er moet gebeuren. Een Eigen-kracht conferentie kan een volgende stap zijn: het organiseren van een bijeenkomst waar mensen (familie, school, naasten van de leerling) samen komen om geïnformeerd te worden over wat er speelt, welke mogelijkheden van ondersteuning er mogelijk zijn en te bespreken wat nu de beste aanpak kan zijn. De leerling zelf heeft de regie en wordt bij de voorbereiding van de conferentie geassisteerd door een (onafhankelijke) coördinator. Interactief wordt ingegaan op het model Eigen-kracht en het inzetten daarvan bij zelfverwonding.

4. De interculturele context van zelfverwondend gedrag

Door Indra Boedjarath, directeur Mikado, kenniscentrum voor interculturele ggz Rotterdam

Diverse studies (zowel nationaal als internationaal) laten zien dat allochtone jongeren in vergelijking met hun autochtone leeftijdsgenoten vaker zelfbeschadigend gedrag vertonen. Uit onderzoek van het Trimbos-instituut blijkt dat allochtone scholieren meer last hebben van psychische problemen dan hun autochtone klasgenoten. Allochtone jongeren zijn vaker extreem teruggetrokken, depressief en angstig en hebben meer sociale problemen. Allochtone jongeren hebben bovendien vaker psychosomatische klachten zoals slaapproblemen en hoofdpijn. Daarnaast zijn zij vaker bij een gevecht betrokken dan hun autochtone klasgenoten. Deze workshop gaat in op de interculturele context, zoals sociale klasse, etniciteit, discriminatie en uitsluiting. Welke interventies zijn voor leerlingen effectief? Besproken wordt de interculturele communicatie, de leefwereld van de jongeren, het onderwijs en de gezondheidszorg.

5. Contextuele Leerlingbegeleiding: de samenwerking tussen leerling, leerkracht en ouders

Door Ard Nieuwenbroek, directeur Ortho Consult

In school is er vooral aandacht voor de cognitieve ontwikkeling van een kind. Vanuit onze visie is de dynamische driehoek leerling-ouders-leerkracht daarop een belangrijke aanvulling. In deze workshop verkennen we hoe en vanuit welke problemen/startvragen je als school de ouders van een kind inschakelt bij een vermoeden van zelfverwonding of depressiviteit? Hoe ziet die dynamische driehoek er in de praktijk dan uit? Praat je wekelijks met de hele familie? Of plan je separate gesprekken met kind en ouders? Hoe bouw je zo'n contact op en heb je ervaring met depressieve leerlingen of krassende leerlingen bij wie je de contextuele benadering hebt toegepast?

6. "Alles wat je altijd wilde vragen over zelfbeschadiging maar nooit durfde"

Door medewerkers van de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging in Utrecht

Een ontmoeting tussen jongvolwassenen die zichzelf verwonden en de omgeving die zich rot schrikt. Na een korte inleiding over de ervaringen van de LSZ en de hulpvragen die leven onder mensen die zichzelf verwonden, is er ruimte voor een open dialoog tussen de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging en vrienden en vriendinnen, partners, ouders, leerkrachten en begeleiders van jongeren die zichzelf verwonden.

7. Zorg om Zorgleerlingen: Kijk naar mij!

Door Marion Ferber, preventiecoördinator en casemanager GGD Den Haag en Nelleke Nicolai, psychiater en psychotherapeut in Rotterdam

Jarenlang heeft Marion Ferber, docent en vertrouwenspersoon op het voormalige Stevin College in Den Haag, ongeveer 70 jongeren, vooral (allochtone) meisjes, begeleid die kampten met allerlei psychosociale problematiek. Daarvan beschadigden gemiddeld 15 jongeren per jaar zichzelf. Welke dilemma's en mogelijkheden kom je tegen bij signalering, begeleiding en verwijzing? Hoe zorg je ervoor dat er doeltreffende samenwerking

Deelsessies

en terugkoppeling plaatsvindt tussen school en jeugdzorg en/of geestelijke gezondheidszorg? Waar houdt begeleiding door school op en waar begint de behandeling? Hoe kun je de zorg delen zonder elkaars verantwoordelijkheden over te nemen?

Nelleke Nicolai behandelt in haar praktijk veel cliënten die zichzelf beschadigen. Vaak komt op volwassen leeftijd naar voren welke dilemma's haar cliënten vroeger ondervonden. Van die ervaringen later kunnen we leren. Wat kan een leerlingbegeleider doen, wat niet? Verwijs je door en zo ja, hoe doe je dat zonder het contact te verliezen?

De workshop is gericht op praktisch oefenen in het gebruiken van de handvatten en is bedoeld voor mensen uit de praktijk die eigen casussen in kunnen brengen. **Maximaal aantal deelnemers: 30 personen.**

8. Zelfverwonding en Eetstoornissen: de mythes, parallellen en verschillen

Door José Geertsema en Ellen Spanjers, coördinatoren van Stichting ZieZo, Zelfhulp bij Eetstoornissen te Zutphen.

De laatste jaren zien we steeds vaker de combinatie van eetstoornissen en zelfverwonding. Niet alleen bij anorexia, maar zeker ook bij boulimia en binge eating disorder. Soms is het zo dat automutilatie lange tijd verborgen blijft, vaak door schaamte. Terwijl er ook mensen zijn, die juist aan de buitenwereld laten zien dat ze zichzelf beschadigen en daarmee de aandacht trekken van de groep. Is dat een indirecte manier van hulp vragen? In hoeverre treden zelfbeschadiging en eetstoornissen tegelijkertijd, of afwisselend op? Wat betekent het voor de hulpverlening? Ligt de nadruk op de behandeling van de eetstoornissen, of juist op de automutilatie? Welke afspraken maak je hierover in de groep? Kunnen andere groepsleden het gedrag kopiëren? Is automutilatie een contra-indicatie voor hulp? Hoe kunnen we contact opbouwen met (jong)volwassenen die beide symptomen hebben?

9. Waardig en Vaardig in het leven

Door René Diekstra hoogleraar psychologie Roosevelt Academy in Middelburg en lector Jeugd & Opvoeding Haagse Hogeschool i.s.m. Carolien Gravesteijn, onderzoekster in de Kenniskring Jeugd en Opvoeding aan de Haagse Hogeschool

Er wordt verslag gedaan van de inhoud van het lesprogramma Levensvaardigheden en van de effecten ervan op suicidale gedachten en pogingen. Het programma wordt in Rotterdam aan 12.000 leerlingen in de derde klas van het voortgezet onderwijs is gegeven. Levensvaardigheden is bestemd voor jongeren van 14 – 17 jaar en voor alle schooltypen: vmbo, havo en vwo. Het bestaat uit 14 basislessen en drie modules, waaronder de module Omgaan met emotionele problemen en suicidaliteit. Doel is om jongeren en leerkrachten te helpen :

- a) te onderkennen wat emotionele problemen zijn, evenals de ernst ervan;
- b) hoe daar zo goed mogelijk op te reageren, hulp voor te zoeken en steun te verlenen.

10. De rol van internet: bloedlink of link naar hulp?

Door Jonneke Ravenhorst, coördinator Landelijke Stichting Zelfbeschadiging in Utrecht.

Via het internet zoeken jongeren die zichzelf beschadigen naar informatie, hulp en contact met lotgenoten. Is internet een gevaar omdat het openlijk praten over zelfbeschadiging de symptomen verergert, of is het juist de manier om laagdrempelig en snel een weg naar hulp te vinden en je niet alleen te voelen?

11. Ongemerkt problematisch: de opvang van stille, teruggetrokken pubers

Door Marieke Zwaanswijk van het NIVEL (Nederlands Instituut voor onderzoek van de Gezondheidszorg) in Utrecht, en Marijke Lutjenhuis, huisarts te Den Haag.

Marieke Zwaanswijk promoveerde in 2005 op een onderzoek naar de wegen die kinderen en jongeren moeten afleggen om hulp te krijgen voor hun emotionele problemen en gedragsproblemen. Het onderzoek is uitgevoerd i.s.m. de Afdeling Kinderen en Jeugdpsychiatrie van het Erasmus MC/Sophia Kinderziekenhuis in Rotterdam. In een deelonderzoek onderzocht Zwaanswijk het hulpzoekproces van jongeren van 12-17 jaar met problemen als angst, depressie en teruggetrokkenheid. In tegenstelling tot de situatie voor kinderen in de basisschoolleeftijd, blijkt de school voor deze leeftijdsgroep een beperkte rol te spelen in het hulpzoekproces, terwijl de rol van de huisarts meer uitgesproken is. In de workshop zal ingegaan worden op de resultaten van het onderzoek en de vraag hoe scholen, huisartsen en externe hulpverleners ervoor kunnen zorgen dat meer van deze jongeren de zorg krijgen die zij nodig hebben.

12. Achtergronden van para-suicide bij allochtone meisjes

Door Betty Salverda, Onderzoeker Epidemiologie Gezondheidsvoorzichting en GGD Beleid, GGD Den Haag

Uit een GGD-onderzoek in 1998 naar suïcidaal gedrag onder Haagse jongeren, kwam het relatief hoge aantal zelfmoordpogingen naar voren onder Haagse Hindostaanse meisjes (3 tot 4x zo vaak als meisjes van autochtone afkomst). Overigens doen Turkse en Marokkaanse meisjes 2 tot 3 keer zo vaak een poging als autochtone meisjes. Kennelijk hebben allochtone meisjes met specifiek problemen te maken. Betty Salverda ging via haar onderzoek **Hou me vast, laat me los** dieper in op de aard en achtergronden van somberheid, isolement en gedachten aan zelfdoding bij Hindostaanse meisjes. Thema's van de workshop:

- Gebrek aan steun voor meisjes in de directe omgeving, waar ligt dat aan?
- Hoe zijn beschreven problemen te voorkomen en wie hebben we daarbij nodig?
- Hoe kan aan meisjes in nood adequate hulp geboden worden en door wie?

Inschrijving

Organisatie

Het congres wordt georganiseerd op initiatief van de Landelijke Stichting Zelfbeschadiging i.s.m. de GGD Rotterdam e.o., GGD Den Haag en uitgeverij SWP te Amsterdam. De organisatorische verantwoordelijkheid valt onder congres-bureau Logacom BV, Amsterdam.

Deelnamekosten deelcongres

De deelname aan het congres kost € 195,00 (incl. btw). Dit is inclusief toegang, congresmap, filmpakket Onderhuids, consumpties en lunch.

Deelsessies

Uit het totale aanbod van 12 deelsessies kunnen twee voorkeurskeuzes en twee reservekeuzes gemaakt worden.

De congresorganisatie houdt zich het recht voor om workshops te laten vervallen bij gebrek aan belangstelling.

Datum en plaats

Vrijdag 9 december 2005, congrescentrum de Doelen Rotterdam.
Een gedetailleerde routebeschrijving alsmede een OV-reisplan ontvangt u bij de toezending van het materiaal.

Korting- en annuleringsregeling

Bij meerdere deelnemers uit één instelling: 2e deelnemer 5%, 3e en volgende deelnemers 10% korting.

Studenten hebben recht op 20% korting, ongeacht het aantal. Per deelnemer is, indien van toepassing, niet meer dan één korting mogelijk.

Annuleringsregeling: Annulering tot drie weken voor aanvang 75% restitutie, tot twee weken voor aanvang 50% restitutie, later volgt geen restitutie. Bij verhindering heeft een deelnemer het recht zich zonder kosten te laten vervangen, mits tevoren aan de organisatie gemeld.

On line aanmelding

U kunt zich on-line aanmelden via www.logacom.nl

Nadere informatie

Logacom, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
T 020 - 320 33 64, F 020 - 330 80 40
Organisatie: Arjen Metz, respond@logacom.nl
Programma informatie: Sonja Nijon, T 023 - 584 50 18

AANMELDINGSBON

Voorletters/naam:	MV*	
Functie:		
Instelling/Organisatie:		
Adres:		
Postcode/Plaats:		
Telefoon:	Fax:	E-mail:
Factuuradres ☐ Als bovenstaand		
☐ Anders t.w.		

Neemt deel aan het hierboven gekozen congres op 9 december 2005. De kosten ad. € 195,- (incl. btw) per persoon zullen na ontvangst van de factuur binnen veertien dagen worden voldaan.

Wij wensen gebruik te maken van de kortingsregeling: Meerpersoonskorting/studentenkorting*. Bij meerpersoonskorting: namen/functies overige deelnemers op een apart vel vermelden. Bij studentenkorting op de bon invullen bij Functie: student en bij Instelling/Organisatie: naam en adres van de opleiding. *s.v.p. omcirkelen wat van toepassing is

Ik wens deel te nemen aan de volgende deelsessies:

Voorkeur 1	<input type="text"/>	Reserve 1	<input type="text"/>
Voorkeur 2	<input type="text"/>	Reserve 2	<input type="text"/>

Datum: _____ Handtekening: _____

Faxen kan ook
020 - 330 80 40

Deze bon in envelop zonder postzegel zenden aan:
Logacom / OND
Antwoordnummer 9090 / 1000 VV AMSTERDAM